

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΤΗΣ ΕΠΙΜΕΛΗΤΡΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΚΔΟΣΗΣ

Η προσφορά στους έλληνες αναγνώστες της δυνατότητας να διαβάσουν το βιβλίο *Η γένεση της οικονομικής κοινωνίας* έρχεται να καλύψει μια ζωτική ανάγκη εισαγωγής τους στην οικονομική ιστορία και σε έναν μεγάλο βαθμό στην ιστορία της οικονομικής σκέψης. Οι αναγνώστες του βιβλίου αυτού, φοιτητές, ακαδημαϊκοί δάσκαλοι και το ευρύτερο κοινό θα ανακαλύψουν στις σελίδες του τη δημιουργία, την εξέλιξη και τις προοπτικές της οικονομικής κοινωνίας. Επίσης θα αντιληφθούν την εξέλιξη της οικονομικής σκέψης, όχι ως ένα δημιούργημα «λαμπρών μυαλών» που σκέφτονται σε «κοινωνικά αποστειρωμένα» γραφεία κάποιου ακαδημαϊκού ιδρύματος, αλλά ως μια προσπάθεια επίλυσης οικονομικών προβλημάτων της εκάστοτε κοινωνίας με τις συγκεκριμένες πολιτικές-ιδεολογικές επιλογές της.

Αυτή η ιδιαίτερη ματιά στην οικονομική ιστορία που διηγείται το βιβλίο αυτό γίνεται απόλυτα κατανοητή από τη δήλωση του R. Heilbroner ότι δεν θεωρεί τον εαυτό του οικονομολόγο αφού τα σύγχρονα οικονομικά επικεντρώνουν την προσοχή τους στον «αποστειρωμένο» μικρόκοσμο της οικονομικής ζωής, αλλά ένα διανοητή που εισάγει την οικονομική «ματιά» στα κοινωνικά και πολιτικά προβλήματα. Ο ίδιος περιγράφει τον εαυτό του ως ιστορικό-φιλόσοφο που πολλές φορές βρίσκεται απέναντι στους σύγχρονους οικονομολόγους οι οποίοι, όπως υποστηρίζει, συχνά περιφρονούν τις κοινωνικές και πολιτικές προεκτάσεις των οικονομικών προβλημάτων.

Είναι μεγάλη μου χαρά και τιμή ταυτόχρονα να επιμεληθώ την ελληνική έκδοση του βιβλίου του R. Heilbroner, *The Making of Economic Society*, ο οποίος υπήρξε καθηγητής μου στο μάθημα της Ιστορίας της Οικονομικής Σκέψης στο New School for Social Research στη διάρκεια των μεταπτυχιακών σπουδών στη Νέα Υόρκη και μέλος της τριμελούς συμβουλευτικής επιτροπής του διδακτορικού μου. Ο Bob, όπως τον

αποκαλούσαμε εμείς οι φοιτητές του, ήταν σε όλους εμάς που είχαμε την τύχη να καθίσουμε στο ακροατήριό του πηγή έμπνευσης για μια κριτική διάθεση-προσέγγιση των σύγχρονων οικονομικών.

*Περσεφόνη Τσαλίκη
Δεκέμβριος 2009*

ΠΡΟΛΟΓΟΣ: ΔΥΟ ΛΟΓΙΑ ΑΠΟ ΤΟΝ WILLIAM MILBERG

Ο καθηγητής Heilbroner έγραψε 25 βιβλία στη διάρκεια της πολύχρονης σταδιοδρομίας του, αλλά τα δύο που θεωρούσε πιο αξιόλογα ήταν το *The Worldly Philosophers (Οι φιλόσοφοι του οικονομικού κόσμου, Κριτική 2000)* και το *The Making of Economic Society (Η γένεση της οικονομικής κοινωνίας)*. Ο Robert Heilbroner πέθανε σε ηλικία 85 ετών, ενώ επεξεργαζόμασταν την αναθεωρημένη, 12η έκδοση του παρόντος βιβλίου. Το όραμα του καθηγητή Heilbroner για τις κοινωνικές επιστήμες αποτελεί το θεμέλιο πάνω στο οποίο χτίζεται *Η γένεση της οικονομικής κοινωνίας*.

«Σκοπός των οικονομικών», έγραφε ο Heilbroner, «είναι να νοηματοδοτούν την οικονομική ζωή». Πίστευε ότι κάθε προσπάθεια κατανόησης της σύγχρονης κοινωνίας προϋπέθετε τη σοβαρή μελέτη της ιστορικής εξέλιξης των ιδεών και των κοινωνιών. Ο καπιταλισμός, το οικονομικό σύστημα της δικής μας κοινωνίας, αποτελεί ένα συγκεκριμένο στάδιο στη μακρά ιστορία της προσπάθειας του ανθρώπου να επιλύσει το «οικονομικό πρόβλημα» της ικανοποίησης των υλικών του αναγκών και της κοινωνικής αναπαραγωγής. Η γνώση μας για το πώς διάφορες κοινωνίες αντιμετώπισαν αυτό το πρόβλημα διευκολύνει τη δική μας επιδίωξη να πετύχουμε το ίδιο σήμερα. Όπως θα ανακαλύψετε σύντομα, αυτό είναι ένα από τα κύρια θέματα του βιβλίου.

Ο Heilbroner υπογράμμισε ότι ο καπιταλισμός, παρότι διατηρεί πάντα την ίδια αναγνωρίσιμη δομή και λογική, μεταβάλλεται διαρκώς, καθώς σφυροκοπείται από άλλες κοινωνικές δυνάμεις. Είναι ένα σύστημα που εξαρτάται από εξωγενείς ιδέες, πολιτικούς αγώνες και ηθικούς κανόνες. «Οι μηχανισμοί που κινούν την Ιστορία δεν αντλούν όλη τους την ενέργεια από οικονομικά κίνητρα και θεσμούς. Η αποτυχία του σοσιαλισμού οφείλεται κυρίως σε πολιτικούς και δευτερευόντως σε οικονομικούς λόγους. Ο καπιταλισμός από την άλλη, αν πετύχει, θα

το καταφέρει επειδή βρίσκει την πολιτική βούληση και τα μέσα να τιθασει τις οικονομικές του δυνάμεις». Ο Heilbroner θέλει να πει ότι δεν είναι μόνο οι οικονομικές δυνάμεις που καθορίζουν την κοινωνική αλλαγή, καθώς και ότι, για να κατανοήσουμε την οικονομική αλλαγή, πρέπει να μπορούμε να αντιλαμβανόμαστε το κοινωνικό και ηθικό πλαίσιο στο οποίο είναι ενταγμένη η οικονομία.

Μεγάλο μέρος αυτού του βιβλίου είναι αφιερωμένο στην ανάλυση του καπιταλισμού – των απαρχών του στη μεσαιωνική κοινωνία, των νέων κοινωνικών τάξεων που δημιούργησε, των καινοτομιών σε προϊόντα και διαδικασίες παραγωγής, και των αναταράξεων που τον συνοδεύουν στη σημερινή εποχή της παγκοσμιοποίησης και της επανάστασης της πληροφορικής. Ο καπιταλισμός προσλαμβάνει διαφορετικές μορφές σε διάφορες εποχές και περιοχές, ανάλογα με τις εκάστοτε επικρατούσες οικονομικές και μη δυνάμεις. Τα πρώτα νηματοουργεία του Λόουελ στη Μασαχουσέτη των ΗΠΑ τον 19ο αιώνα και η μονάδα παραγωγής αυτοκινήτων στην Τσιουάουα του Μεξικού τον 21ο αιώνα έχουν κάποιες ομοιότητες (είναι και τα δύο μεταποιητικές μονάδες), ωστόσο διακρίνονται και από πολύ μεγάλες διαφορές (όσον αφορά τις τεχνολογίες που χρησιμοποιούν, την τεχνολογική τους κλίμακα, τις ανθρώπινες δεξιότητες που απαιτούν, τις εργασιακές συνθήκες, το νομικό πλαίσιο της λειτουργίας τους και το ρόλο των ξένων στελεχών). Αυτό υπηρετεί τη μελέτη της οικονομικής ιστορίας από τις απαρχές της κοινωνίας της αγοράς μέχρι τα διάφορα είδη καπιταλισμού που συνυπάρχουν σήμερα ανά την υφήλιο.

Ένα άλλο χαρακτηριστικό γνώρισμα των καπιταλιστικών οικονομιών είναι ο δυναμικός χαρακτήρας τους, δηλαδή το γεγονός ότι βρίσκονται σε κατάσταση μόνιμης ανατροπής. Και αυτή η ρευστότητα περιλαμβάνει θετικά και αρνητικά στοιχεία – την οικονομική ανάπτυξη και τη φτώχεια, τον μεγαλύτερο πλούτο και τα υψηλότερα επίπεδα ρύπανσης, την τεχνολογική καινοτομία και την αυξημένη εργασιακή ανασφάλεια, την άνεση της κατανάλωσης και την κακή υγεία. Ο Adam Smith, γράφοντας στα τέλη του 18ου αιώνα, είχε ήδη εντοπίσει αυτό το χαρακτηριστικό, το οποίο ονόμασε «παράδοξο της προόδου», αναφερόμενος στο κοινωνικό (και ηθικό) κόστος της οικονομικής ανάπτυξης. Συνοψίζοντας αυτό το συναρπαστικό χαρακτηριστικό γνώρισμα του καπιταλισμού, ο Heilbroner έγραφε ότι «Η ιστορική μοναδικότητα του καπιταλισμού έγκειται στην αέναη και αυτοτροφοδοτούμενη μεταβολή

του, όμως αυτός ακριβώς ο δυναμισμός είναι και ο μεγαλύτερος εχθρός του συστήματος».

Ο Heilbroner κρατούσε επικριτική στάση για ένα σημαντικό κομμάτι της σύγχρονης οικονομικής θεωρίας, καθώς πίστευε ότι σε μεγάλο βαθμό αδιαφορεί για το ευρύ φάσμα των κοινωνικών, ψυχολογικών και ηθικών δυνάμεων που δίνουν ώθηση στις καπιταλιστικές κοινωνίες, αντί να τις αντιμετωπίσει κατά μέτωπο. «Πίσω από το πέπλο της συμβατικής οικονομικής ρητορείας», έγραφε σε σχετικά σύντομη αυτοβιογραφική πραγματεία, «μπορούμε εύκολα να ανιχνεύσουμε ένα υπόστρωμα παραδοσιακής συμπεριφοράς – εμπιστοσύνη, πίστη, εντιμότητα και ούτω καθεξής – ως αναγκαίο ηθικό θεμέλιο πάνω στο οποίο πρέπει να βασίζεται το σύστημα της αγοράς, καθώς και μια συγκεκριμένη πολιτικοκοινωνική υπερδομή εξουσίας». Ο ίδιος παρατηρούσε με ανησυχία ότι σήμερα ακόμα και η λέξη «καπιταλισμός» έχει εξαφανιστεί από τα εγχειρίδια οικονομικών. Επέμενε στη σύνδεση των οικονομικών με τα μεγάλα ζητήματα-ερωτήματα της πολιτικής οικονομίας, όπως: Ποιος είναι ο ρόλος της κυβέρνησης σε μια ισχυρή οικονομία; Μπορεί η οικονομική ανάπτυξη να εξασφαλίσει την προστασία του περιβάλλοντος; Πώς μπορεί να λυθεί το πρόβλημα της παγκόσμιας φτώχειας; Μπορεί η οικονομική παγκοσμιοποίηση να βοηθήσει στην περιστολή των διεθνών συγκρούσεων ή μήπως γεννά νέες συγκρούσεις; Ένας από τους στόχους αυτού του βιβλίου είναι να δοθεί ιστορική προοπτική σε αυτά τα επιτακτικά σύγχρονα ζητήματα.

Συνεπώς *Η γένεση της οικονομικής κοινωνίας* δεν είναι ένα απλό βιβλίο ιστορίας. Μέλημά του είναι να δώσει ζωή στις τεράστιες κοινωνικές δυνάμεις γύρω από την παραγωγή και τη διανομή των υλικών αγαθών που σταδιακά διαμόρφωσαν τον κόσμο στον οποίο ζούμε. Κεντρική ιδέα του βιβλίου είναι ότι μας είναι απαραίτητη χρειάζεται η γνώση της ιστορίας προκειμένου να κατανοήσουμε τη σημερινή οικονομική μας κατάσταση και να σκεφτούμε ποιες μπορεί να είναι οι πιθανές οικονομικές προκλήσεις που θα αντιμετωπίσουμε στο μέλλον. Η μεγαλύτερη φιλοδοξία του Heilbroner ήταν να περιγράψει τις τεράστιες και ενίοτε οδυνηρές αλλαγές στην οικονομική και κοινωνική ζωή, που συνθέτουν τον καμβά για την κατανόηση του σύγχρονου κόσμου.

Η δωδέκατη έκδοση της *Γένεσης της οικονομικής κοινωνίας* υπηρετεί αυτήν ακριβώς τη φιλοδοξία. Επιχειρήσαμε να συλλάβουμε τις μεγάλες αλλαγές στην παγκόσμια οικονομία που βλέπουμε να ξεδι-

πλώνονται μπροστά στα μάτια μας: Την εκρηκτική οικονομική ανάπτυξη και την τεράστια εξαγωγική επιτυχία της Κίνας, την επιβράδυνση του ρυθμού αύξησης του πληθυσμού στις πλούσιες χώρες και τις ταυτόχρονες κοινωνικές πιέσεις του φαινομένου της μετανάστευσης, και τέλος τις υπεργολαβίες υπηρεσιών από τις αναπτυσσόμενες στις αναπτυσσόμενες χώρες με επιπτώσεις στην εργασία και στις αμοιβές στις τελευταίες. Προσθέσαμε ένα νέο κεφάλαιο για να αξιολογήσουμε τις οικονομικές συνέπειες της ραγδαία αναπτυσσόμενης οικονομίας της πληροφορίας, που βασίζεται στην καινοτομία στους τομείς των υπολογιστών και των επικοινωνιών. Στο κεφάλαιο αυτό, θέτουμε το ερώτημα κατά πόσο βρισκόμαστε σήμερα στο στάδιο κυοφορίας μιας τέταρτης βιομηχανικής επανάστασης, παρόμοιας με αυτές που έλαβαν χώρα τον 18ο, τον 19ο και τον 20ό αιώνα σε διαφορετικές περιοχές του κόσμου. Επικαιροποιήσαμε τους πίνακες και τα στοιχεία για να δείξουμε τις τελευταίες τάσεις σε σχέση με τον μακρό ιστορικό ορίζοντα του βιβλίου.

Η απώλεια του φίλου και συναδέλφου Robert Heilbroner με λύπησε βαθιά. Ήταν όμως εξαιρετικά ευχάριστη η συνεργασία μου μαζί του στο *Η γένεση της οικονομικής κοινωνίας*. Ο καθηγητής Heilbroner παρέμεινε μέχρι την τελευταία στιγμή σφοδρός επικριτής των σύγχρονων οικονομικών, όμως η θερμή προσωπικότητά του, η ευγένειά του, η ανθρωπιά του, η προσήλωσή του στην ισότητα, τις ίσες ευκαιρίες και τη δημοκρατία, και η αγάπη του για τον βαθύ και σοβαρό διάλογο για τα πιεστικά κοινωνικά ζητήματα, τον έκαναν αγαπητό σε έναν ευρύ κύκλο από επαγγελματίες οικονομολόγους, κοινωνικούς επιστήμονες, φοιτητές και ευαισθητοποιημένους πολίτες.

Ολοκληρώνοντας αυτή την εισαγωγή, θα ήθελα να εκφράσω την ευγνωμοσύνη μου στον David Lamoureaux για την πολύτιμη ερευνητική του βοήθεια. Οφείλω επίσης ένα μεγάλο ευχαριστώ στους Gary Gereffi, Andrew Glynn, Jeff Madrick, Ken Prewitt και Carlos Teixeira για τις συζητήσεις μας στα επιμέρους θέματα που συμπεριλαμβάνονται πρώτη φορά σε αυτή την έκδοση, καθώς και στον Diego Sanchez για τη βοήθειά του στην προηγούμενη έκδοση. Τέλος, είμαι ευγνώμων στον Jon Axelrod της Prentice Hall, για τις σοφές συμβουλές του και την αξιοθαύμαστη υπομονή του.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

ΤΟ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ

Έχοντας καταλήξει στην πορεία που θα ακολουθήσουμε θα μπορούσαμε να ξεκινήσουμε αμέσως την εξέταση του οικονομικού παρελθόντος μας. Όμως δεν ήρθε ακόμα αυτή η στιγμή. Προτού ανατρέξουμε την οικονομική ιστορία, πρέπει να γνωρίζουμε τι ακριβώς *εννοούμε* με τον όρο και αυτό προϋποθέτει να αφιερώσουμε λίγο χρόνο για να αποσαφηνίσουμε την έννοια των *οικονομικών* και αυτού καθαυτού του οικονομικού προβλήματος.

Η απάντηση δεν είναι δύσκολη. Υπό την ευρύτερη έννοια, τα οικονομικά είναι η μελέτη μιας διαδικασίας κοινής σε όλες τις ανθρώπινες κοινωνίες – *είναι η διαδικασία της εξασφάλισης της υλικής ευημερίας της κοινωνίας*. Για να το θέσουμε όσο το δυνατόν πιο απλά, τα οικονομικά είναι η ανάλυση του τρόπου με τον οποίο η ανθρωπότητα εξασφαλίζει τα προς το ζην.

Εκ πρώτης όψεως δεν μοιάζει να αποτελεί ιδιαίτερα συναρπαστικό αντικείμενο για ιστορική έρευνα και μελέτη. Πράγματι, μια ματιά σε αυτό που ονομάζουμε συνήθως «Ιστορία» φανερώνει ότι ελάχιστη σημασία δίνεται στο καθημερινό αυτό ζήτημα της εξασφάλισης των προς το ζην. Η δύναμη και η δόξα, η πίστη και ο φανατισμός, οι ιδέες και οι ιδεολογίες είναι οι εκφάνσεις του ανθρώπινου παρελθόντος που κυριαρχούν στις σελίδες των βιβλίων ιστορίας. Και αν ακόμη ο ταπεινός αγώνας της επιβίωσης υπήρξε όντως ένας κρίσιμος παράγοντας διαμόρφωσης του ανθρώπινου πεπρωμένου, βρίσκεται καλά κρυμμένος σε αυτό το «χρονικό του διεθνούς εγκλήματος και των μαζικών δολοφονιών, που έχει διαφημιστεί ως Ιστορία της ανθρωπότητας».¹

Ωστόσο αν και «ουκ επ' άρτω μόνω ζήσετε άνθρωπος», προφανώς όμως δεν μπορεί να ζήσει και χωρίς αυτόν. Όπως κάθε ζωντανό πλάσμα, ο άνθρωπος πρέπει να τρέφεται – αυτός είναι ο επιτακτικός και

σημαντικότερος κανόνας της επιβίωσης. Αυτή η προϋπόθεση δεν εξασφαλίζεται πάντα, καθώς ο ανθρώπινος οργανισμός δεν είναι και τόσο αποτελεσματικός μηχανισμός επιβίωσης. Από τις 100 θερμίδες τροφής που καταναλώνει, μπορεί να παράγει μόλις 20 περίπου θερμίδες με μορφή μηχανικής ενέργειας. Με επαρκή δίαιτα, οι άνθρωποι μπορούν να παράξουν σε μια μέρα έργο αντίστοιχο μ' αυτό που παράγει ένα άλογο σε μία ώρα και με αυτό που παράγουν πρέπει να ανατροφοδοτήσουν τις δυνάμεις τους. Με ό,τι απομένει χτίζουν πολιτισμούς.

Σε πολλές χώρες, λοιπόν, η απλή συνέχιση της ανθρώπινης ύπαρξης δεν θεωρείται καθόλου αυτονόητη. Στις αχανείς ηπείρους της Ασίας και της Αφρικής, στην εγγύς Ανατολή, ακόμα και σε ορισμένες χώρες της Νότιας Αμερικής, το πιο κρίσιμο πρόβλημα που αντιμετωπίζουν οι άνθρωποι είναι η στοιχειώδης επιβίωση. Εκατομμύρια άνθρωποι έχουν πεθάνει στις μέρες μας από ασιτία ή υποσιτισμό, ενώ αναρίθμητοι άνθρωποι έχασαν τη ζωή τους για τους ίδιους λόγους στη διάρκεια της ανθρώπινης ιστορίας. Ολόκληρα έθνη γνωρίζουν πολύ καλά τι σημαίνει να είναι η πείνα κομμάτι της καθημερινής τους ζωής. Έχει γραφτεί χαρακτηριστικά ότι ένας χωρικός στο Μπαγκλαντές μπορεί να μην αισθανθεί ποτέ το στομάχι του γεμάτο. Σε πολλές από τις επονομαζόμενες υπανάπτυκτες χώρες, το προσδόκιμο ζωής είναι το μισό από το αντίστοιχο δικό μας. Στο όχι πολύ μακρινό παρελθόν, ένας ινδός δημογράφος είχε κάνει τον φοβερό υπολογισμό ότι από τα 100 βρέφη που γεννιούνται στην Ασία και τα 100 που γεννιούνται στις ΗΠΑ, περισσότερα θα είναι ζωντανά στα 65 τους στις ΗΠΑ από όσα σε ηλικία 5 ετών στην Ασία! Οι στατιστικές, όχι της ζωής αλλά του πρόωρου θανάτου, στο μεγαλύτερο κομμάτι του πλανήτη, εξακολουθούν να μας συγκλονίζουν και να αποτελούν μια θλιβερή πραγματικότητα.

Το άτομο και η κοινωνία

Βλέπουμε λοιπόν ότι η οικονομική ιστορία πρέπει να έχει ως αφετηρία το κρίσιμο πρόβλημα της επιβίωσης και τους τρόπους που έχει χρησιμοποιήσει η ανθρωπότητα για να το επιλύσει. Το γεγονός αυτό ίσως κάνει τους περισσότερους Αμερικανούς να θεωρούν τα οικονομικά πολύ απόμακρα. Ελάχιστοι έχουμε έρθει αντιμέτωποι με καταστάσεις που έχουν έστω την παραμικρή σχέση με τον αγώνα ζωής και θανάτου που συνεπάγεται η επιβίωση. Η σκέψη ότι θα μπορούσαμε να υποστού-

με ακραίες στερήσεις, να βιώσουμε τις σουβλιές της πείνας που νιώθει ένας ινδός χωρικός ή ένας βολιβιανός δουλοπάροικος είναι σχεδόν αδιανόητη για τους περισσότερους από εμάς.²

Αν εξαιρέσουμε το ενδεχόμενο ενός καταστροφικού πολέμου, είναι μάλλον απίθανο οι περισσότεροι να μάθουμε τι σημαίνει αγώνας για την επιβίωση. Παρ' όλα αυτά, ακόμα και στη δική μας πλούσια και ασφαλή κοινωνία, παραμένει, έστω και απαρατήρητη, μια όψη της επισφαλούς φύσης της ζωής, μια υπενθύμιση του λανθάνοντος προβλήματος της επιβίωσης. *Είμαστε αβοήθητοι ως οικονομικά όντα.*

Είναι δίχως άλλο περιέργο το γεγονός ότι όσο απομακρυνόμαστε από τους πιο πρωτόγονους λαούς τόσο εντείνεται η οικονομική ανασφάλεια του ατόμου. Ο μοναχικός εσκιμώος, βουσμάνος, ινδονήσιος ή νιγηριανός χωρικός αν αφεθεί αποκλειστικά στις δικές του δυνάμεις, θα επιβιώσει για αρκετό χρόνο. Ζώντας κοντά στη γη ή το θήραμά του, μπορεί να εξασφαλίσει την επιβίωσή του για κάποιο διάστημα στηριζόμενος αποκλειστικά στον εαυτό του. Κοινότητες με λίγες εκατοντάδες μέλη μπορούν να επιβιώνουν επ' αόριστον. Μάλιστα σημαντικό ποσοστό του ανθρώπινου πληθυσμού ζει και σήμερα ακριβώς έτσι – σε μικρές, αυτάρκειες αγροτικές κοινότητες, που εξασφαλίζουν την επιβίωσή τους διατηρώντας ελάχιστη επαφή με τον έξω κόσμο. Η συγκεκριμένη μερίδα της ανθρωπότητας μπορεί να ζει σε συνθήκες μεγάλης φτώχειας, από την άλλη όμως απολαμβάνει και ένα βαθμό οικονομικής ανεξαρτησίας. Διαφορετικά θα είχε εκλείψει αιώνες πριν.³

Εξετάζοντας όμως τον σημερινό κάτοικο της Νέας Υόρκης ή του Σικάγου, θα εκπλαγούμε με τη διαπίστωση ότι για εκείνον ισχύει το ακριβώς αντίθετο – ζει σε σχετική ευημερία και άνεση, που συνοδεύονται ωστόσο από την απόλυτη εξάρτησή του από τους άλλους. Είναι αδύνατον να φανταστούμε ότι ένα μοναχικό άτομο ή μία μικρή κοινότητα θα μπορούσαν να επιβιώσουν χωρίς βοήθεια στις μεγάλες μητροπολιτικές περιοχές όπου κατοικούν σήμερα οι περισσότεροι Αμερικανοί, εκτός αν επιδίδονταν σε διαρρήξεις αποθηκών και καταστημάτων για να εξασφαλίσουν την τροφή τους και τα υπόλοιπα αναγκαία. Στη συντριπτική τους πλειοψηφία, οι Αμερικανοί ποτέ δεν καλλιέργησαν τη γη για να τραφούν με τους καρπούς της, ούτε κυνήγησαν ή εξέθρεψαν ζώα, άλεσαν σιτηρά για να κάνουν αλεύρι ή έστω χρησιμοποίησαν έτοιμο αλεύρι για να φτιάξουν μόνοι τους ψωμί. Αντιμέτωποι με την πρόκληση να εξασφαλίσουν οι ίδιοι την ένδυσή τους ή να χτίσουν μό-

νοι τα σπίτια τους, θα ήταν απελπιστικά ανεκπαίδευτοι και απροετοίμαστοι. Ακόμα και για τις μικροεπισκευές του μηχανικού εξοπλισμού που τους περιβάλλει είναι υποχρεωμένοι να ζητούν βοήθεια από άλλα μέλη της κοινότητας, που εξ επαγγέλματος επισκευάζουν, για παράδειγμα, αυτοκίνητα ή τα υδραυλικά. Είναι ενδεχομένως παράδοξο ότι όσο πλουσιότερη είναι μια χώρα τόσο πιο ορατή είναι η ανικανότητα του μέσου κατοίκου της να επιβιώσει μόνος και αβοήθητος.

Καταμερισμός της εργασίας

Υπάρχει φυσικά μια απάντηση σε αυτό το παράδοξο. Εμείς οι κάτοικοι των πλούσιων χωρών επιβιώνουμε, αφού όποιες εργασίες δεν μπορούμε να αναλάβουμε μόνοι μας, τις κάνουν για λογαριασμό μας στρατιές άλλων, τους οποίους μπορούμε να καλέσουμε σε βοήθεια. Αν δεν μπορούμε να καλλιεργήσουμε οι ίδιοι την τροφή μας, μπορούμε να την αγοράσουμε· αν δεν μπορούμε να καλύψουμε οι ίδιοι τις ανάγκες μας, μπορούμε να μισθώσουμε τις υπηρεσίες κάποιου άλλου που μπορεί. Αυτός ο διδαλώδης *καταμερισμός της εργασίας* πολλαπλασιάζει κατά χιλιάδες φορές τις δυνατότητές μας, διότι μας επιτρέπει να αξιοποιούμε όχι μόνο τις δικές μας δεξιότητες, αλλά και των άλλων ανθρώπων. Η έννοια του καταμερισμού της εργασίας βρίσκεται στο επίκεντρο του επόμενου κεφαλαίου.

Το τεράστιο όφελος του καταμερισμού συνοδεύεται όμως και από έναν κίνδυνο. Θα έπρεπε να μας βάλει σε σκέψεις το γεγονός, για παράδειγμα, ότι εξαρτόμαστε από τις υπηρεσίες μόλις 200.000 περίπου ανθρώπων σε ένα εργατικό δυναμικό 130 εκατομμυρίων, για να εξασφαλίζουμε το κυριότερο αγαθό μας, τον άνθρακα. Ένας πολύ μικρότερος αριθμός –περίπου 60.000 άτομα– συγκροτεί τον συνολικό αριθμό των αμερικανών πιλότων. Ένας ακόμη μικρότερος αριθμός εργαζομένων έχει την ευθύνη της λειτουργίας των τρένων που μεταφέρουν εμπορεύματα σε διάφορα σημεία της χώρας. Αν οποιαδήποτε από αυτές τις ομάδες δεν έκανε τη δουλειά της, η κοινωνία μας θα παρέλυε. Όπως γνωρίζουμε από την περίπτωση μιας μεγάλης απεργίας, ολόκληρος ο οικονομικός μηχανισμός μπορεί να αποδιοργανωθεί, όταν κάποια μικρή αλλά στρατηγικά κρίσιμη ομάδα –ακόμα και οι συλλέκτες απορριμμάτων– σταματήσει να εκτελεί τα συνηθισμένα της καθήκοντα.

Έτσι, ο πλούτος και η υλική μας ευημερία συνυφαίνονται με μια

λανθάνουσα αδυναμία: η υλική ευημερία μας εξασφαλίζεται μόνο στο βαθμό που λειτουργεί ομαλά η συνεργασία των διάφορων ομάδων, που καμιά φορά έχουν το μέγεθος μικρών στρατών. Και πράγματι, η εξασφάλιση της επιβίωσής μας ως πλούσιας χώρας εξαρτάται από την άρρητη προϋπόθεση της αποτελεσματικής λειτουργίας του μηχανισμού της κοινωνικής οργάνωσης. *Είμαστε πλούσιοι όχι ατομικά, αλλά ως μέλη μιας πλούσιας κοινωνίας. Και η υλική μας επάρκεια, την οποία πολύ εύκολα θεωρούμε αυτονόητη, εξαρτάται στην πραγματικότητα από την αντοχή των δεσμών που μας ενώνουν σε ένα ενιαίο κοινωνικό σύνολο.*

Οικονομικά και στενότητα

Διαπιστώνουμε λοιπόν το παράδοξο ότι ο ίδιος ο άνθρωπος, και όχι η φύση, είναι η πηγή των περισσότερων οικονομικών προβλημάτων, τουλάχιστον μόλις υπερβούμε το επίπεδο της απλής επιβίωσης. Αναμφίβολα το οικονομικό πρόβλημα αυτό καθαυτό – δηλαδή ο υπέρ πάντων αγώνας της επιβίωσης – πηγάζει τελικά από τη φύση. Αν όλα τα αγαθά ήταν ελεύθερα όπως ο αέρας, τότε τα οικονομικά – ή τουλάχιστον μια έννοια αυτής της λέξης – θα έπαυαν να αποτελούν αντικείμενο κοινωνικής μελέτης.

Μπορεί η στενότητα της φύσης να θέτει το σκηνικό εμφάνισης του οικονομικού προβλήματος, δεν αποτελεί όμως τη μοναδική πηγή των προβλημάτων που καλούνται να αντιπαλέψουν οι άνθρωποι. Αυτό συμβαίνει διότι η στενότητα των αγαθών, ως απτή πραγματικότητα, δεν οφείλεται αποκλειστικά στη φύση. Αν, για παράδειγμα, οι Αμερικανοί ήταν ικανοποιημένοι σήμερα με το επίπεδο διαβίωσης των χωρικών του Μεξικού, θα μπορούσαν να ικανοποιήσουν τις υλικές τους ανάγκες απόλυτα, δουλεύοντας καθημερινά μόλις μια δυο ώρες. Η στενότητα αγαθών θα ήταν ανεπαίσθητη ή εξαιρετικά περιορισμένη και τα οικονομικά μας προβλήματα ουσιαστικά θα εξαλείφονταν. Δεν συμβαίνει όμως αυτό. Διαπιστώνουμε ότι στις Ηνωμένες Πολιτείες – όπως και σε όλες τις βιομηχανικές κοινωνίες – η αύξηση της δυνατότητας εκμετάλλευσης των φυσικών πόρων συνοδεύτηκε από ανάλογη αύξηση των ανθρώπινων αναγκών. Μάλιστα, σε κοινωνίες όπως η δική μας, όπου η κοινωνική θέση του ατόμου συνδέεται σε σημαντικό βαθμό με την κατοχή υλικών αγαθών, συχνά καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι η «ανεπάρκεια» ως ψυχολογική εμπειρία γίνεται *περισσότερο* αισθητή

όσο πιο πλούσιος είναι κανείς. Η επιθυμία μας να γευτούμε τους καρπούς της φύσης αυξάνεται ταχύτερα από την όλο και αυξανόμενη παραγωγική μας ικανότητα.

Συνεπώς οι «ανάγκες» που καλείται να ικανοποιήσει η φύση δεν είναι δεδομένες και σταθερές. Το ίδιο ισχύει όμως και για τις δυνατότητες εκμετάλλευσης των φυσικών πόρων, που επίσης δεν είναι σταθερές, αλλά εμφανίζουν μεγάλες αποκλίσεις, ανάλογα με το πώς η κάθε κοινωνία αξιοποιεί την ενέργεια και τις δεξιότητες των μελών της. Η ανεπάρκεια αγαθών δεν μπορεί λοιπόν να αποδοθεί αποκλειστικά στη φύση, καθώς συνυπεύθυνη είναι και η «ανθρώπινη φύση». Εντέλει τα οικονομικά δεν ασχολούνται μόνο με τους περιορισμούς που θέτει το φυσικό περιβάλλον, αλλά και με τις επιθυμίες των ανθρώπων και τις παραγωγικές δυνατότητες της κοινότητας.

Τα καθήκοντα της οικονομικής κοινωνίας

Προτού ξεκινήσουμε λοιπόν την οποιαδήποτε συστηματική οικονομική ανάλυση, πρέπει να επισημάνουμε τις λειτουργίες που καλείται να εκπληρώνει η κοινωνική οργάνωση για να αξιοποιεί την ανθρώπινη φύση προς όφελος της κοινωνίας. Στρέφοντας την προσοχή μας σε αυτό το θεμελιώδες πρόβλημα, αντιλαμβανόμαστε πολύ γρήγορα ότι περιστρέφεται γύρω από τις απαντήσεις που δίνει η κοινωνία σε δύο αλληλένδετα, αν και διαφορετικά, βασικά καθήκοντα. Η κοινωνία οφείλει δηλαδή:

1. Να οργανώνει ένα σύστημα που θα εξασφαλίζει την αναγκαία για την επιβίωσή της *παραγωγή* αγαθών και υπηρεσιών.
2. Να οργανώνει τον τρόπο *κατανομής* των καρπών αυτής της παραγωγικής δραστηριότητας, προκειμένου να αυξάνεται η παραγωγή.

Τα δύο αυτά καθήκοντα οικονομικής συνέχειας φαντάζουν πολύ απλά, πρόκειται όμως για απατηλή εντύπωση. Ένα σημαντικό κομμάτι της οικονομικής ιστορίας αφορά τους τρόπους που οι κοινωνίες επινόησαν για να λύσουν τα δύο αυτά θεμελιώδη προβλήματα. Το ενδιαφέρον είναι ότι οι περισσότερες από αυτές τις προσπάθειες στέφθηκαν από μερική αποτυχία (δεν θα μπορούσε η αποτυχία να είναι *πλήρης*, διότι σε αυτή την περίπτωση η κοινωνία δεν θα είχε καταφέρει να

επιβιώσει). Για αυτό είναι σκόπιμο να εξετάσουμε πιο προσεκτικά τα δύο αυτά βασικά οικονομικά καθήκοντα, προκειμένου να εντοπίσουμε τι είδους δυσκολίες μπορεί να υποκρύπτουν.

Παραγωγή και διανομή

Κινητοποίηση παραγωγικών δυνάμεων

Τι είδους εμπόδια συναντά μια κοινωνία στην προσπάθειά της να οργανώσει το σύστημα παραγωγής των αγαθών και υπηρεσιών που χρειάζεται;

Επειδή, χωρίς την ανθρώπινη επέμβαση, η φύση σπάνια μας παρέχει την ποσότητα αγαθών που χρειαζόμαστε και επιζητούμε, το πρόβλημα της παραγωγής αφορά συνήθως την εκμετάλλευση των διαθέσιμων πόρων με την εφαρμογή μηχανικών και τεχνικών δεξιοτήτων, την αποφυγή της σπατάλης και την αποδοτικότερη δυνατή αξιοποίηση του κοινωνικού έργου.

Δεδομένου ότι πρόκειται για ένα σημαντικό καθήκον κάθε κοινωνίας, μεγάλο κομμάτι της επιστημονικής οικονομικής σκέψης επικεντρώνεται στο θέμα της εξοικονόμησης, όπως εξάλλου υποδηλώνει και η ίδια η λέξη. Αυτό το θέμα δεν αποτελεί όμως τον πυρήνα του προβλήματος της παραγωγής. Πολύ προτού μια κοινωνία κληθεί να αποφασίσει πώς θα αξιοποιήσει «οικονομικά» το έργο της, είναι υποχρεωμένη να οργανώσει την ανθρώπινη προσπάθεια, προκειμένου να γίνει εφικτή αυτή καθαυτή η παραγωγική διαδικασία. Με άλλα λόγια, *το βασικό πρόβλημα της παραγωγής είναι η ύπαρξη κοινωνικών θεσμών που θα κινητοποιήσουν την ανθρώπινη ενέργεια σε παραγωγικούς σκοπούς.*

Αυτή η βασική προϋπόθεση δεν εκπληρώνεται πάντα τόσο εύκολα. Στις Ηνωμένες Πολιτείες, για παράδειγμα, το 1933 η ενέργεια του ενός τετάρτου του εργατικού δυναμικού συναντούσε διάφορα εμπόδια που απέτρεπαν τη συμμετοχή του στην παραγωγική διαδικασία. Παρότι εκατομμύρια άνεργοι άνδρες και γυναίκες ήταν πρόθυμοι να εργαστούν, αν και υπήρχαν ανενεργά εργοστάσια διαθέσιμα να τους προσφέρουν απασχόληση και οι ανάγκες ήταν πιεστικές, μια τρομερή και μυστηριώδης κατάρρευση, που ονομάζεται ύφεση, επέφερε τη συρρίκνωση της ετήσιας παραγωγής αγαθών και υπηρεσιών κατά το ένα τρίτο σε σχέση με το προηγούμενο έτος.

Σε καμία περίπτωση δεν είμαστε η μοναδική χώρα που απέτυχε κατά καιρούς να εξασφαλίσει απασχόληση σε μεγάλο αριθμό του πρόσθιμου εργατικού δυναμικού της. Στις φτωχές χώρες, που χρειάζονται απεγνωσμένα την παραγωγή αγαθών και υπηρεσιών, διαπιστώνουμε συχνά ότι η μαζική ανεργία είναι ένα χρόνιο πρόβλημα. Οι δρόμοι πολλών ασιατικών πόλεων είναι γεμάτοι ανθρώπους που αδυνατούν να βρουν δουλειά. Αυτό το φαινόμενο όμως δεν οφείλεται στην ανεπάρκεια της φύσης. Άλλωστε οι δουλειές που μπορούν να γίνουν είναι άπειρες, όπως ο καθαρισμός των βρόμικων δρόμων, η επισκευή των σπιτιών των φτωχών, η κατασκευή οδικών δικτύων ή το σκάψιμο χαντακιών. Αυτό που λείπει είναι ένας κοινωνικός μηχανισμός που θα κατευθύνει την ανθρώπινη δραστηριότητα σε παραγωγικούς σκοπούς. Το ίδιο ακριβώς συμβαίνει τόσο όταν οι άνεργοι είναι ένα μικρό μόνο ποσοστό του εργατικού δυναμικού όσο και όταν αποτελούν τη μεγάλη πλειοψηφία.

Τα παραδείγματα αυτά καταδεικνύουν ότι το πρόβλημα της παραγωγής δεν σχετίζεται αποκλειστικά με τη μάχη του ανθρώπου με τη φύση σε υλικό και τεχνικό επίπεδο. Αυτές οι πτυχές του προβλήματος μπορεί να καθορίζουν το βαθμό δυσκολίας που συναντά μια χώρα στην προσπάθειά της, καθώς και το επίπεδο ευημερίας που μπορεί να επιτύχει με δεδομένους τρόπους. Ωστόσο, η αρχική κινητοποίηση της παραγωγικής προσπάθειας αποτελεί πρόκληση που αφορά την *κοινωνική οργάνωση* και από την επιτυχία ή την αποτυχία της θα εξαρτηθεί το μέγεθος της ανθρώπινης προσπάθειας για την εκμετάλλευση της φύσης.

Καταμερισμός της παραγωγικής δραστηριότητας

Η εξασφάλιση εργασίας στα μέλη μιας κοινωνίας είναι το πρώτο μόνο βήμα για τη λύση του προβλήματος της παραγωγής. Δεν αρκεί τα μέλη της κοινωνίας απλώς να εργάζονται, πρέπει η εργασία τους να αποσκοπεί στην παραγωγή αγαθών και υπηρεσιών που να χρειάζεται η κοινωνία. Συνεπώς, *πέρα από την εξασφάλιση ικανής ποσότητας κοινωνικού έργου, οι οικονομικοί θεσμοί της κοινωνίας πρέπει επίσης να εξασφαλίζουν τη βιώσιμη κατανομή του.*

Σε χώρες όπως η Ινδία και η Βολιβία, όπου οι περισσότεροι κάτοικοι γεννιούνται σε αγροτικές περιοχές και μόλις ωριμάσουν ασχολούνται με την καλλιέργεια της γης, η λύση του προβλήματος γίνεται εύκολα

κατανοητή. Οι βασικές ανάγκες της κοινωνίας –τροφή και ένδυση– καλύπτονται από αγαθά που παράγει «φυσικά» το εργατικό δυναμικό της. Όμως σε μια βιομηχανική κοινωνία, ο αναγκαίος καταμερισμός της παραγωγικής δραστηριότητας είναι εξαιρετικά περίπλοκη διαδικασία. Οι κάτοικοι των ΗΠΑ έχουν πολύ μεγαλύτερες απαιτήσεις από το ψωμί και το βαμβάκι. Για παράδειγμα, επιθυμούν να έχουν στην κατοχή τους αυτοκίνητα, κανείς όμως δεν κατασκευάζει «φυσικά» ένα αυτοκίνητο. Για να κατασκευαστεί ένα αυτοκίνητο, χρειάζεται η επιτέλεση ενός τεράστιου φάσματος εξειδικευμένων διαδικασιών. Κάποιοι πρέπει να παράξουν το χάλυβα, άλλοι να κατασκευάσουν τα λάστιχα, ενώ κάποιοι τρίτοι καλούνται να συντονίσουν αυτή καθαυτήν τη διαδικασία της συναρμολόγησης. Πρόκειται για ένα ελάχιστο δείγμα των κάθε άλλο παρά φυσικών διαδικασιών που πρέπει να γίνουν για να μπορέσει να κατασκευαστεί ένα αυτοκίνητο.

Όπως είδαμε και στο θέμα της κινητοποίησης των παραγωγικών δυνάμεων, η κοινωνία δεν καταφέρνει πάντα να κάνει τον σωστό καταμερισμό. Για παράδειγμα, μπορεί να κατασκευάσει περισσότερα ή λιγότερα αυτοκίνητα από όσα χρειάζεται. Αυτό που έχει ακόμα μεγαλύτερη σημασία είναι ότι ενίοτε αφιερώνει την ενέργειά της στην παραγωγή αγαθών πολυτελείας, την ώρα που μεγάλο ποσοστό του πληθυσμού μπορεί να λιμοκτονεί. Άλλοτε, πάλι, μπορεί να φτάσει στο χείλος του γκρεμού εξαιτίας της αδυναμίας της να κατευθύνει το πλουτοπαραγωγικό της έργο σε τομείς στρατηγικής σημασίας.

Κάθε αποτυχία στον τομέα του καταμερισμού της παραγωγικής προσπάθειας μπορεί να επηρεάσει το πρόβλημα της παραγωγής εξίσου καθοριστικά με την αδυναμία κινητοποίησης των απαραίτητων παραγωγικών συντελεστών. Αυτό συμβαίνει διότι για να είναι βιώσιμη, μια κοινωνία δεν αρκεί μόνο να παράγει αγαθά γενικώς, αλλά να παράγει τα *κατάλληλα* αγαθά. Το πρόβλημα του καταμερισμού μάς οδηγεί και σε ένα ευρύτερο συμπέρασμα: η παραγωγή από μόνη της δεν δίνει ολοκληρωμένη απάντηση στο πρόβλημα της επιβίωσης. Αφού έχει παράξει τα αγαθά που χρειάζεται, μια κοινωνία καλείται στη συνέχεια να τα *καταναίμει*, για να μπορέσει η παραγωγική διαδικασία να συνεχιστεί.

Διανομή του προϊόντος

Επιστρέφοντας στο προηγούμενο παράδειγμα, στην περίπτωση μιας

οικογένειας χωρικών που τρέφεται από τη δική της σοδειά, η προϋπόθεση της ορθής κατανομής της παραγωγής μοιάζει να μπορεί να εκπληρωθεί σχετικά εύκολα. Μόλις ξεπεράσουμε όμως αυτό το βασικό επίπεδο της παραδοσιακής κοινωνίας, το πρόβλημα γίνεται δυσκολότερο. Σε πολλές φτωχές χώρες, οι εργάτες των αστικών κέντρων συχνά δεν μπορούν να εργαστούν αποδοτικά, εξαιτίας των πενιχρών απολαβών τους. Ακόμη χειρότερη είναι η περίπτωση πολλών εργατών που δεινοπαθούν στη δουλειά τους, ενώ ταυτόχρονα οι σιταποθήκες είναι γεμάτες και οι ευκατάστατοι παραπονοιούνται για την απελπιστική σκηνική των μαζών. Η άλλη όψη του νομίσματος αναδεικνύεται όταν ο μηχανισμός διανομής του προϊόντος αποτυγχάνει, επειδή οι επιβραβεύσεις που παρέχει δεν είναι ικανές να πείσουν τους ανθρώπους να επιτελέσουν τα καθήκοντά τους. Λίγο μετά τη Ρωσική Επανάσταση του 1917, ορισμένα εργοστάσια οργανώθηκαν σε κομμούνες όπου όλοι οι εργαζόμενοι, από τους διευθυντές μέχρι το προσωπικό συντήρησης, έβαζαν σε κοινό ταμείο τους μισθούς τους, παίρνοντας όλοι ίσο μερίδιο. Το αποτέλεσμα ήταν η αιφνίδια εξάπλωση του φαινομένου της συστηματικής αποχής των μέχρι τότε υψηλότερα αμειβόμενων εργαζομένων από τα καθήκοντά τους και η απειλή κατάρρευσης της βιομηχανικής παραγωγής. Η παραγωγή αποκαταστάθηκε μόνο όταν επανήλθε η παλιά ανισοτιμία των αποδοχών.

Όπως είδαμε και στην περίπτωση της αποτυχίας στην παραγωγική διαδικασία, οι αποτυχημένες προσπάθειες στη διανομή επίσης δεν συνοδεύονται πάντα από πλήρη οικονομική κατάρρευση. Οι κοινωνίες μπορούν να επιβιώσουν –όπως συμβαίνει στις περισσότερες– ακόμα και όταν τα συστήματα παραγωγής και διανομής είναι απολύτως στρεβλά. Σε σπάνιες μόνο περιπτώσεις, όπως στο παράδειγμα που προαναφέραμε, η κακή διανομή απειλεί την τελική ικανότητα μιας κοινωνίας να καλύψει τις θέσεις εργασίας της παραγωγικής της διαδικασίας. Συχνότερα, η ακατάλληλη λύση του προβλήματος της διανομής του προϊόντος γεννά κοινωνικές και πολιτικές αναταραχές, ακόμα και επαναστάσεις.

Και αυτή είναι όμως μια πτυχή του ευρύτερου οικονομικού προβλήματος. Κάθε κοινωνία που επιθυμεί τη σταθερή ικανοποίηση των υλικών αναγκών της υποχρεούται να διανέμει το προϊόν που παράγει με τρόπο που να εξασφαλίζει όχι μόνο την ικανότητα, αλλά και την προθυμία των μελών της να εργαστούν. Βλέπουμε λοιπόν, για μία ακόμα φορά, ότι στο επίκεντρο της οικονομικής διερεύνησης βρίσκεται η

μελέτη των ανθρώπινων θεσμών. Γίνεται κατανοητό ότι μια οικονομική κοινωνία για να είναι βιώσιμη δεν αρκεί να ξεπερνά τη στενότητα των φυσικών πόρων, αλλά και να χαλιναγωγεί και να ελέγχει την αδιαλλαξία της ανθρώπινης φύσης.

Τρεις λύσεις του οικονομικού προβλήματος

Στα μάτια του οικονομολόγου, λοιπόν, η κοινωνία καταφέρνει να εμφανιστεί χωρίς το ανοίκειο προσωπείο με το οποίο τη βλέπουν όλοι οι υπόλοιποι. Πίσω από τα προβλήματα της φτώχειας, της μόλυνσης του περιβάλλοντος ή του πληθωρισμού, ο οικονομολόγος διακρίνει μια διαρκή διαδικασία, η οποία πρέπει να γίνει κατανοητή, προτού στρέψουμε την προσοχή μας στα τρέχοντα προβλήματα, όσο και αν επείγει η αντιμετώπισή τους. Η διαδικασία αυτή είναι ο κύριος κοινωνικός μηχανισμός με τον οποίο οργανώνονται οι περίπλοκες και αναγκαίες για την επιβίωση της κοινωνίας λειτουργίες της παραγωγής και της διανομής.

Ο οικονομολόγος διαπιστώνει όμως και κάτι ακόμη που μοιάζει εκπληκτικό. Με την εξέταση της ποικιλομορφίας των σύγχρονων κοινωνιών, τόσο του σήμερα όσο και του μακρινού ιστορικού παρελθόντος, καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η ανθρωπότητα έχει δώσει μόλις τρεις απαντήσεις στα προβλήματα της παραγωγής και της διανομής. Μέσω της τεράστιας ποικιλομορφίας των κοινωνικών θεσμών που ρυθμίζουν και διαμορφώνουν την οικονομική διαδικασία, ο οικονομολόγος εξετάζει μόλις τρεις βασικούς *τύπους* συστημάτων, που –είτε ανεξάρτητα είτε σε συνδυασμό– επιτρέπουν στην ανθρωπότητα να απαντήσει στην πρόκληση του οικονομικού προβλήματος. Τους μεγάλους αυτούς συστημικούς τύπους μπορούμε να τους ονομάσουμε *παραδοσιακές* οικονομίες, *κεντρικά ελεγχόμενες* οικονομίες και οικονομίες της *αγοράς*. Ας δούμε εν συντομία ποια είναι τα χαρακτηριστικά κάθε τύπου.

Η παράδοση

Ο αρχαιότερος και μέχρι πρόσφατα με διαφορά ο πιο διαδεδομένος τρόπος επίλυσης του οικονομικού προβλήματος ήταν η παράδοση. Πρόκειται για μια μορφή κοινωνικής οργάνωσης, βάσει της οποίας τόσο η παραγωγή όσο και η διανομή εδράζονται σε διαδικασίες που επινοήθηκαν στο μακρινό παρελθόν, εδραιώθηκαν μέσα από μια μεγάλη ιστορική πορεία δοκιμής και σφάλματος και επιβιώνουν χάρη στη μεγά-